

TKM.000012

TS. PHẠM THANH LIÊM
G THÚY YÊN - TS. BÙI MINH TÂM

Giáo trình

DI TRUYỀN VÀ CHỌN GIỐNG THỦY SẢN

NHÀ XUẤT BẢN NÔNG NGHIỆP

TS. PHẠM THANH LIÊM,
TS. DƯƠNG THÚY YÊN VÀ TS. BÙI MINH TÂM

Giáo trình
**DI TRUYỀN VÀ
CHỌN GIỐNG THỦY SẢN**

NHÀ XUẤT BẢN NÔNG NGHIỆP

MỤC LỤC

	<i>Trang</i>
Lời giới thiệu	vii
CHƯƠNG 1. CÁC KHÁI NIỆM CƠ BẢN VỀ DI TRUYỀN HỌC....	1
1. Gen và nhiễm sắc thể	1
1.1. Gen	1
1.2. Nhiễm sắc thể.....	2
1.2.1. Số lượng của NST	2
1.2.2. Hình thái và phân loại NST.....	3
2. Di truyền Mendel	4
3. Giảm phân	7
4. Giảm phân.....	7
5. Sự xác định giới tính	11
5.1. Cơ chế xác định giới tính ở cá	11
5.2. Cơ chế xác định giới tính ở giáp xác.....	13
CHƯƠNG II. DI TRUYỀN CÁC TÍNH TRẠNG CHẤT LƯỢNG... 15	15
1. Gen nằm trên 1 nhiễm sắc thể thường	15
1.1. Gen thể hiện tính trội hoàn toàn.....	15
1.2. Trội không hoàn toàn	17
1.3. Cộng gộp (additive action).....	19
2. Di truyền 2 tính trạng.....	20
3. Hai hoặc nhiều gen trên NST thường	21
3.1. Không có tương tác át chế	21
3.1.1. Tương tác bổ trợ.....	21
3.1.2. Cộng hợp.....	22
3.2. Tương tác át chế.....	23
3.2.1. Tương tác át chế trội	24
3.2.2. Tương tác át chế lặn.....	26
3.2.3. Ảnh hưởng tích lũy của hai gen	27
3.2.4. Tương tác 2 gen trội.....	28
3.2.5. Tương tác 2 gen lặn.....	28
3.2.5. Tương tác trội và lặn.....	29
4. Di truyền liên kết với giới tính.....	30
4.1. Gen liên kết với NST giới tính Y (Y-linked gen)	30
4.2. Gen liên kết với NST X	31
4.3. Kiểu hình giới hạn bởi giới tính.....	33
5. Gen đa alen.....	33
6. Nhiều tính trạng (Pleiotropy)	34
7. Mức ngoại hiện (penetrance) và độ biểu hiện (expressivity).....	36
8. Liên kết gen.....	37

CHƯƠNG III. DI TRUYỀN HỌC QUẦN THỂ	39
1. Những khái niệm cơ bản về di truyền quần thể	39
1.1. Quần thể và di truyền quần thể	39
1.2. Tần số alen, tần số kiểu gen và tỉ lệ đồng hợp/dị hợp của quần thể	39
1.3. Định luật Hardy – Weinberg	40
2. Phương pháp xác định tần số alen và tần số kiểu gen	41
2.1. Gen trên NST thường	41
2.1.1. Trội không hoàn toàn hoặc cộng gộp	41
2.1.2. Trội hoàn toàn	44
2.1.3. Hai hoặc nhiều gen qui định các tính trạng riêng biệt	45
2.1.4. Gen át chế	47
2.2. Gen liên kết với giới tính	48
2.2.1. Gen liên kết với NST Y	48
2.2.2. Gen liên kết với X	49
2.3. Xác định tần số alen và tần số kiểu gen dựa trên marker di truyền	52
3. Sự thay đổi tần số alen trong quần thể	54
3.1. Đột biến (mutation)	54
3.2. Di nhập gen (migration)	54
3.3. Lạc dòng di truyền (genetic drift)	55
3.4. Chọn lọc tự nhiên	56
CHƯƠNG IV. DI TRUYỀN CÁC TÍNH TRẠNG SỐ LƯỢNG	59
1. Đặc trưng của tính trạng số lượng	59
2. Sự biến động của các tính trạng số lượng	60
3. Biến động của di truyền cộng gộp và sự chọn lọc	62
3.1. Hệ số di truyền (heritability)	63
3.2. Chọn lọc	69
3.2.1. Không chọn lọc (no selection)	70
3.2.2. Chọn lọc trực tiếp	71
3.2.3. Chỉ số chọn lọc (selection index)	72
4. Biến động của di truyền tính trội V_D	74
5. Biến động môi trường V_E	74
5.1. Tăng trưởng đột ngột (shooting)	75
5.2. Ảnh hưởng phóng đại (magnification effects)	75
5.3. Ảnh hưởng của thời gian sinh sản kéo dài	76
5.4. Ảnh hưởng của con mẹ (maternal effects)	76
5.4.1. Tuổi và kích thước con mẹ	77
5.4.2. Kích thích trứng	77
5.5. Chăm sóc đa chiều (Multiple nursing)	78
5.6. Thả nuôi quần thể (communal stocking)	78

6. Biến động của sự tương tác giữa kiểu gen và môi trường	79
CHƯƠNG V. CÁC PHƯƠNG PHÁP CẢI THIẾN	
DI TRUYỀN CÁ	82
1. Thuần hóa và di nhập giống (domestication & introduction)	82
1.1. Thuần hóa.....	82
1.1.1. Khái niệm.....	82
1.1.2. Kết quả của thuần hóa.....	83
1.1.3. Ý nghĩa của quá trình thuần hóa	84
1.1.4. Những vấn đề cần lưu ý trước khi thuần hóa:.....	86
1.1.5. Các bước của tiến trình thuần hóa.....	87
1.1.6. Các phương thức áp dụng trong quá trình thuần hóa.....	87
1.1.7. Những trở ngại của quá trình thuần hóa một đối tượng thủy sản	88
1.2. Di nhập giống	89
1.2.1. Một số khái niệm	89
1.2.2. Mục đích của di nhập giống.....	90
1.2.3. Tác động của cá nhập nội.....	90
1.2.4. Hiện trạng các loài cá tôm nhập nội ở Việt Nam.....	92
2. Đánh giá dòng (strain evaluation).....	95
3. Chọn lọc (Selection).....	97
3.1. Các phương pháp chọn lọc.....	97
3.1.1. Chọn lọc cá thể (Mass selection)	97
3.1.2. Chọn lọc quần thể (Family selection)	97
3.2. Một số kết quả đạt được bằng phương pháp chọn lọc	100
3.3. Tác dụng kéo theo (correlated responses) và chọn lọc gián tiếp (indirect selection).....	101
4. Các phương pháp lai	102
4.1 Giao phối cận huyết (inbreeding).....	102
4.1.1. Mục đích của giao phối cận huyết	102
4.1.2. Những ảnh hưởng tiêu cực của giao phối cận huyết	103
4.2. Lai chéo cùng loài (intraspecific crossbreeding)	103
4.3. Lai xa khác loài (interspecific hybridization)	104
5. Sinh sản đơn tính nhân tạo và đa bội thể	110
5.1. Sinh sản đơn tính cái nhân tạo (Gynogenesis) hay mẫu sinh nhân tạo.....	110
5.2. Sinh sản đơn tính đực nhân tạo hay phụ sinh nhân tạo (Androgenesis)	113
5.3. Đa bội thể (Polyploidy).....	114
6. Chuyển giới tính cá (Sex-reversal)	116
6.1. Phương pháp dùng hormon chuyển giới tính	116
6.1.2. Cơ sở khoa học.....	116

6.1.2. Phương pháp thực hiện	117
6.2. Chuyển đổi giới tính bằng phương pháp lai xa khác loài	118
6.2.1. Cơ sở khoa học.....	118
6.2.2. Một số công thức lai cho tỉ lệ cá đực cao ở cá rô phi.....	118
6.2.3. Ưu và nhược điểm của phương pháp lai xa	119
6.2.4. Nghiên cứu ứng dụng phương pháp lai xa thay đổi giới tính cá ở Việt Nam	119
6.3. Sản xuất cá siêu đực bằng phương pháp kết hợp sử dụng hormone và lai tạo	120
6.3.1. Cơ sở khoa học.....	120
6.3.2. Phương pháp sản xuất cá rô phi siêu đực.....	120
6.3.3. Ưu và nhược điểm của phương pháp sản xuất cá siêu đực	122
CHƯƠNG VI. CÔNG NGHỆ DI TRUYỀN TRONG THỦY SẢN	126
1. Phản ứng chuỗi (Polymerase chain reaction, PCR)	126
1.1. Nguyên tắc chung của PCR	126
1.2. Chu kỳ nhiệt trong phản ứng PCR	128
1.3. Nồng độ các chất trong phản ứng PCR.....	128
1.3.1. Nồng độ enzyme Taq polymerase	128
1.3.2. Nồng độ Deoxynucleoside triphosphate (dNTP)	129
1.3.3. Nồng độ ion Mg^{2+}	129
1.3.4. Nồng độ DNA khuôn mẫu	130
1.3.5. Nồng độ môi	130
1.3.6. Dung dịch đệm (buffer)	130
1.3.7. Chất ổn định hoạt tính enzyme	131
2. Một số kỹ thuật sinh học phân tử ứng dụng trong thủy sản.....	131
2.1. Ứng dụng của kỹ thuật Allozyme	132
2.2. Kỹ thuật phân tích đa hình khuếch đại ngẫu nhiên RAPD (Random Amplified Polymorphic DNA).....	132
2.3. Kỹ thuật phân tích đa hình chiều dài các đoạn phân cắt giới hạn - RFLP (Restrict Fragment Length Polymorphism)	133
2.4. Kỹ thuật phân tích đa hình độ dài các đoạn khuếch đại - AFLP (Amplified Fragment Length Polymorphism)	134
2.5. Kỹ thuật phân tích trình tự gen	135
2.6. Kỹ thuật phân tích microsatellite	137

LỜI GIỚI THIỆU

Di truyền học là khoa học nghiên cứu về tính di truyền và biến dị của sinh vật, tìm hiểu qui luật tương đồng và sự khác nhau giữa các cá thể có quan hệ họ hàng. Trải qua hơn một thế kỷ hình thành và phát triển, khoa học di truyền đã đạt nhiều thành tựu và tiến bộ vượt bậc. Các nhà khoa học đã dựa vào lý luận di truyền cơ bản và qui luật di truyền đặc hữu của từng đối tượng, để xây dựng các chương trình chọn giống tạo ra các giống vật nuôi phục vụ cho mục đích mong muốn của con người.

Mãi cho đến trước năm 1970, có rất ít các công trình nghiên cứu về di truyền cá, nhưng trong vài thập niên gần đây, lĩnh vực này đã phát triển rất mạnh. Nhiều tính trạng của các loài cá nuôi đã được cải thiện như tốc độ sinh trưởng, hệ số chuyển hóa thức ăn, khả năng kháng bệnh, khả năng thích ứng với điều kiện môi trường nước xấu, hình dạng cơ thể, tỉ lệ và chất lượng thịt... Các chương trình chọn giống đã được ứng dụng trong thủy sản bao gồm thuần hóa - di nhập giống, chọn lọc, các kỹ thuật lai tạo, điều khiển giới tính, đa bội thể và các kỹ thuật di truyền nhằm nâng cao chất lượng các loài thủy sản nuôi.

Trong thực tế, nghiên cứu di truyền trên các loài cá nuôi ít được quan tâm hơn các khía cạnh dinh dưỡng, quản lý sức khỏe và chất lượng nước. Nhiều người nuôi cá cho rằng, di truyền chỉ là lĩnh vực dành cho các nhà khoa học, nhưng họ lại quan tâm nhiều đến sự suy giảm chất lượng con giống một vấn đề có liên quan đến di truyền. Vì vậy, giáo trình này được biên soạn với mục đích giúp cho sinh viên thủy sản, những nhà quản lý trại giống tương lai, (i) nhận thức được di truyền là cơ sở khoa học của việc chọn giống, một việc làm thường xuyên của người quản lý trại giống; (ii) thấy rõ di truyền không phải là một lĩnh vực khó hiểu và chỉ dành riêng cho những nhà di truyền học; và (iii) hiểu rõ chất lượng giống thủy sản phụ thuộc nhiều vào các chương trình sinh sản và làm thế nào quản lý được chất lượng cá nuôi. Với mục đích trên, các khái niệm cơ bản về di truyền cổ điển, di truyền quần thể, di truyền số lượng đến di truyền phân tử được trình bày ngắn gọn, cô đọng; song song đó là các minh họa, thí dụ được

trích dẫn trực tiếp từ các kết quả nghiên cứu, phát hiện trên cá và động vật thủy sản khác.

Giáo trình này không chỉ là tài liệu học tập dành riêng cho sinh viên đại học các ngành Nuôi trồng thủy sản và Bệnh học thủy sản mà còn là tài liệu tham khảo cần thiết cho sinh viên và học viên Cao học các ngành học khác có liên quan đến nuôi và quản lý nguồn lợi thủy sản. Ngoài ra, đây cũng là tài liệu tham khảo cho các nhà nghiên cứu, nhà quản lý giống và nguồn lợi thủy sản.

Giáo trình biên soạn lần đầu chắc không tránh khỏi những thiếu sót, các tác giả rất mong nhận được sự góp ý của sinh viên và các độc giả để giáo trình được cải tiến, hoàn thiện hơn.

NHÓM BIÊN SOẠN